

1.01
344.32:355.425(497.4)"1941/1945"
Prejeto 30. 6. 2004

UDK

Damijan Guštin*

Razvoj vojaškega sodstva slovenskega odporniškega gibanja 1941-1945

IZVLEČEK

Avtor analizira glavne razvojne faze vojaškega sodstva, ki ga je vzpostavilo odporniško gibanje v Sloveniji v letih 1941-1945 po obliki in sestavah sodišč ter njihovi pristojnosti. Sprva so delovala le občasna vojaška sodišča v enotah, nato kot izredna sodišča, od jeseni 1943 pa kot splošna redna sodišča, saj so bila pristojna tako za pripadnike partizanskih enot kot za ostalo prebivalstvo v vseh kazenskih zadevah. Jeseni se je začelo krčenje pristojnosti vojaških sodišč na vojaške osebe in le določene kategorije civilnih oseb glede na delikte. K temu se je zaradi federalne strukture nove državne organiziranosti razvijal sistem vojaškega sodstva neenakomerno in je prihajalo do različnih rešitev in nujnih usklajevanj. Sistem vojaških sodišč se je nadaljeval tudi v povojnem času, vendar se je avgusta 1945 zvedel le na pristojnost za vojaške osebe in delikte povezane z vojnimi zločini.

Ključne besede: druga svetovna vojna, partizanska vojska, Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije, vojaško sodstvo, represija, pravosodje

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF THE MILITARY JUDICIARY OF THE SLOVENE RESISTANCE MOVEMENT BETWEEN 1941 AND 1945

The author analyses the main phases in the development of the military judiciary set up by the resistance movement in Slovenia in the years between 1941 and 1945, and their jurisdiction. At first, these military courts only operated periodically at detachment level, then as extraordinary courts, and from Autumn 1943 onwards as general regular courts with competence for both the members of the partisan units and the remainder of the public in all punishable cases. In Autumn 1944 the competence of the military courts was limited to military personnel and only certain criminal acts committed by civilians, especially war crimes, but also to those classified as "national enemies". Due to the federal structure of the new state, the military court system developed unevenly resulting in varying resolutions and urgent adjustments. The military court system also continued in the post-war period but with its competence reduced to military personnel and war related crimes in August 1945.

Key words: Second World War, partisan army, National Liberation War and partisan detachments in Slovenia, military judiciary, repression, justice

* Dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: Damijan.Gustin@inz.si

1. Pravosodje, vojna in vojska

Vojaško sodstvo je poseben del pravosodnega sistema države, ki je praviloma zgrajeno tako, da je celovito in ločeno od civilnega dela, včasih z njim povezano na najvišji stopnji. Ponavadi je to utemeljeno s posebno naravo vojske in vojaških oseb ter varovanja tajnosti. Njegova pristojnost je opredeljena po objektivnih kriterijih, bodisi da gre za kazenske in druge zadeve, ki zadevajo vojaške osebe in vojaške uslužbenke, bodisi gre za kazenske zadeve, ki so povezane z zadevami vojske in obrambe ali pa gre za kombinacijo teh dveh kriterijev in širših pristojnosti vojaškega sodstva, ki se s posebnimi uredbami v času neposredne vojne nevarnosti, vojne same ali neposredno po koncu vojne razširijo na širše skupine kaznivih dejanj ne glede na status obravnavanih oseb. V vojnem času pa se vloga vojaškega sodstva praviloma močno poveča, saj kazenski zakoniki pogosto določajo razširitev njegovih pristojnosti, tako glede dejanj kot oseb, hkrati pa se pogosto - skoraj praviloma - tudi poenostavijo in zaostrijo procesna pravila. Oblikujejo se vojaška vojna sodišča, na bojišču pa pogosto celo t. i. naglo postopanje ali nagla sodišča, sodišča na bojnem polju (Feldgericht) s skrajno poenostavljenim sodnim postopkom.¹

Razvoj kazenskopravnega sistema v slovenskem odporiškem (narodnoosvobodilnem) gibanju je določal predvsem vojni čas kot posebno pravno stanje. Ta že v splošnem ni naklonjen dolgotrajnim, objektiviziranim postopkom, ki jih terja t. i. fair sojenje. Zato skoraj praviloma vse države v vojnem času uveljavijo deloma ali povsem drugačno kazensko postopanje, ki temelji na hitrosti, poenostavljanju postopka, na ostrejših kaznih in skrajšanim postopkih njene izvedbe. Zato sta bili njegovi poglobitni obliki izredno "sodstvo" in vojaško vojno sodstvo. Šele v zadnjem obdobju vojne, ko se je narodnoosvobodilno gibanje vzpostavljalo kot državna organizacija, je ustanovilo tudi civilna "narodna sodišča", ki pa so imela v kazenskih zadevah majhne pristojnosti.² Vojaško sodstvo je šlo skozi različne razvojne faze, odvisno od okoliščin, v katerih je delovalo odporiško gibanje, od njegove notranje moči in razvojno različno zastavljenega končnega cilja, revolucionarne preobrazbe družbe in vzpostavitve nove državne oblasti.

Druga zelo pomembna zaviralna točka, ki je določala oblikovanje vojaškega sodstva, je bilo vprašanje legitimnosti. Vsako, tudi vojaško sodstvo, črpa svojo legiti-

¹ Prim. Sud, vojni. Vojna enciklopedija, 9. Beograd 1975, str. 226-229; Vojaško sodstvo. Enciklopedija Slovenije, 14. Ljubljana 2000, str. 312.

² O vojaškem in civilnem sodstvu glej: Žarko Bizjak: Sodstvo narodnoosvobodilnega gibanja 1941-1945. V: Pravo - zgodovina - arhivi. Ljubljana 2000, str. 233-240; Metka Gombač: Sodstvo v Slovenskem primorju 1944-1947, prav tam, str. 241-267; Milko Mikola: Partizanska vojaška sodišča. V: Arhivi, 1993, št. 1-2, str. 11-14; isti, Delovanje partizanskih in vojaških sodišč na Celjskem v letih 1944-1945. V: Celjski zbornik, 28, 1993, str. 275-325; isti, Sodni procesi na Celjskem : 1944-1951. Celje 1995; Jože Pavličič: Partizansko sodstvo v Sloveniji. V: Zaščita narodnoosvobodilnega boja : gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra 1976. Ljubljana 1979, str. 88-101; isti, Partizansko sodstvo v Sloveniji. V: Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 67-69; Jera Vodušek Starič: Prevzem oblasti : 1944-1946. Ljubljana 1992, str. 11-50, 187-192, 266-273; Tone Ferenc: Dies irae : četniki vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943. Ljubljana 2002 (dalje Ferenc, Dies irae), str. 403-541; Marko Kalodera: Vojni pravosodni organi i organi pravne službe JNA. Beograd 1986, str. 8-37 (dalje Kalodera, Vojnopravosodni organi); Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi. Ljubljana 1985; Pravnik : glasilo za pravno teorijo, 1964, št. 9; Dokumenti o Varnostno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941-1945. Ljubljana 1976 (dalje Dokumenti VOS, NZ in pravosodja).

teto iz podeljene pravice suverena do sojenja v njegovem imenu; v modernem času je to ljudstvo. Odporniško gibanje na Slovenskem, ki se je razvijalo organizirano v Osvobodilno fronto, katere del so bile tudi oborožene formacije (partizanske enote), in je bilo sprva relativno samostojen del jugoslovanskega odporniškega gibanja, je moglo legitimizacijo črpati iz samega sebe, niti ne iz obstoječih določil vojnega prava države, ki je kapitulirala, hkrati pa se je zoperstavilo tudi legitimističnemu okviru, ki sta ga v pogojih, ko je bilo slovensko in jugoslovansko ozemlje dejansko okupirano, predstavljala jugoslovanska vlada in kralj kot jugoslovanski suveren v begunstvu, vendar na strani protifašistične koalicije. Tako se je moralo sklicevati na princip suverenosti slovenskega ljudstva, ko se je jeseni 1941 odločilo, da se vzpostavi kot nova, sicer začasna oblast. Prepoznalo se je za predstavnika slovenskih nacionalnih interesov, predstavnika slovenskega naroda. To funkcijo naj bi v omejenih možnostih predstavljal Slovenski narodnoosvobodilni odbor, formalno ustanovljen že septembra 1941, čeprav je kot tak nastopal le občasno.³ Kot nosilec nacionalne suverenosti ga je nadomestil Slovenski narodnoosvobodilni svet, ustanovljen februarja 1944, formalno vzeto pa je del suverenosti prenesel na Antifašistični svet narodne osvoboditve (AVNOJ). S sporazumom Tito-Šubašić, dokončno pa z oblikovanjem enotne oblasti, ki je temeljila na zlitju obeh predstavniških organov, AVNOJ-a in poslancev zadnjega sklica predvojne Narodne skupščine, v Demokratični federativni Jugoslaviji, se je ta proces legitimizacije odporniškega gibanja v času vojne končal.⁴

Tretji opredeljitveni faktor uvajanja sodnih oblik represije je bilo samo stanje pravne zavesti in namenov odporniškega gibanja. Oceniti je mogoče, da je bil odnos do sodnih oblik represije v slovenskem odporniškem gibanju dober, v primerjavi s pravno kulturo nekaterih drugih odporniških gibanj. Takšno prizadevanje je pripisati zasnovi gibanja kot narodno-osvobodilnega, sodelovanju več meščanskih političnih skupin v odporniškem gibanju in udeležbi pravnikov v gibanju, tudi na pomembnih položajih, pa tudi dotedanjemu stanju pravne kulture na Slovenskem.⁵

Kljub temu pa vse to ni preprečilo, da ne bi velik del represije odporniško gibanje opravilo na izvensodni način, kot izredno postopanje, kot usmrtnice, ki so jih izvajali za to pooblaščenih pripadniki partizanskih enot, odporniškega gibanja ali pripadniki posebnih za to pooblaščenih organizacij, kot so bile Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte (VOS OF), Državna varnost (1944) in Organ za zaščito ljudstva (OZNA). Dobršen del izvensodnih usmrtitev pa je bil tudi splet nepooblaščenega, samoiniciativnega ali samovoljnega delovanja posameznikov v izrednih razmerah, in medsebojnega obračunavanja, ki je v pravno povsem neobvladanih razmerah dobilo najhujše oblike. Povsem odprto pa je vprašanje, ali so v odporniško gibanje vnašani revolucionarni elementi določali poleg obsega tudi način represije. Zaradi narave odporniškega boja, pa tudi pomanjkanja natančnih virov, je marsikdaj, zlasti za prvi dve leti, težko prepoznati, za kakšno obliko, sodno ali izvensodno, represije je šlo.

³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, 1, dok. 24.

⁴ Prim. Branko Petranović: Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji : 1941-1945. Beograd 1979; Jera Vodušek Starič, Prevzem oblasti : 1944-1946.

⁵ France Hočevar: Nastajanje novega prava in vloga pravnikov v narodnoosvobodilni borbi. V: Slovenski pravniki v NOB, str. 5-21.

2. Obdobje nestalnih vojaških sodišč

"Partizanski zakon", pravilnik o organizaciji in principih delovanja partizanskih enot, je že julija 1941 predvidel možnost, da se za posamezne, najbolj pereče prestopke osnuje v partizanski enoti "partizansko sodišče", posebno telo, ki po pooblastilu poveljnika presodi o krivdi in kazni obtoženega. Sodišče je imelo dve pomembni pravili: da ga sestavlja peterica pripadnikov enote - predsednik in štirje porotniki, obtožbo pa zastopa šesti ("partizanski tožilec"), in da sodi v primerih, ko dejanje presega komandantova pooblastila za vzdrževanje notranje discipline. Predsednika sodišča naj bi imenoval komandant bataljona, tožilca celo Vrhovno poveljstvo, medtem ko naj bi porotnike volili borci enote, iz katere je obtoženi, kar kaže na moralno utemeljevanje sojenja.⁶ Partizansko (vojaško) sodišče je bilo torej pristojno predvsem za pripadnike enote. Če sledimo črki tega določila, takšna sodišča niso bila pristojna obravnavati nikogar, ki ni bil pripadnik enote. Predvidene so bile štiri vrste kazni, opomin, ukor in opravljanje neprijetnih del, kar kaže na disciplinsko plat določila, ter smrtna kazen ("ustrelitev").

Vendar je hkrati določba dopustila tudi, sicer izjemoma, izvensodno postopanje. V primerih, ko bi se sodišče ne moglo sestati ali "v slučaju izdajstva", bi o krivdi in smrtni kazni obtoženega v odsotnosti lahko odločil kolektiv (vsi pripadniki enote), ki bi mu predsedoval politični komisar.⁷ Vse to kaže, da so se organizatorji odporiških enot zavedali, da bodo razmere marsikdaj terjale še bolj poenostavljeno ukrepanje kot pa je bil predvideni, že itak enostaven sodni postopek.

Jeseni 1941 so partizanska sodišča oziroma partizanske enote, ne da bi bilo to izrecno določeno, pridobile novo pooblastilo. Novoosnovan Slovenski narodnoosvobodilni odbor⁸ je v svojstvu začasnega slovenskega nacionalnega predstavništva, da "v času narodnoosvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod", sprejel tudi "odlok glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve". Ta je tedanje razmere označil za "izredno stanje" in zato predpisal izredne ukrepe. V zaščito (slovenskega) naroda je opredelil smrtno kazen za (narodnega) izdajalca - to pa je bil vsak denunciant, vsak kolaborant ("kdor stopi neposredno ali posredno v stik z oblastniki okupatorjev (..) zaradi uničenja ali trajne okrnitve politične svobode in samostojnosti") in vsak ki se aktivira v boju zoper odporiško gibanje ("kdor zbira in odvaja narodne sile za borbo proti osvoboditvi slovenskega naroda ali nudi za tako borbo pomoč"). Drugo poglavje odloka, ukrepi za zaščito osvobodilnega gibanja, pa je bolj natančno določilo, kaj je smatrati za najhujše prestopke, ki se kaznujejo s smrtjo, in kaj so drugi kaznivi prestopki. Glede postopka pa je opredelilo, da sodijo prestopke glede smrtne kazni posebna sodišča, ni pa bila določena njihova sestava. Sodni postopek naj bi bil nagel, usten in tajen, brez navzočnosti sojenega in brez možnosti pritožbe, kazen pa takoj izvršljiva.⁹ Z odlokom si je torej odporiško gibanje podelilo

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, Borbe v Sloveniji 1941, dok. 5, Partizanski zakon (dalje Zbornik VI/1)

⁷ Zbornik VI/1, dok. 5, Partizanski zakon (julij 1941).

⁸ Zbornik VI/1, dok. 29, Proglas SNOO (20. 9. 1941)

⁹ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P3. (Zaradi dveh serij dokumentov v omenjeni zbirki označujem serijo pravosodnih dokumentov s P in številko, op. G. D.); Tone Ferenc: Ljudska oblast na Slovenskem : 1941-1945. 1. Država v državi, str. 20-38.

pooblastilo za izredno ukrepanje, izhajajoče iz suverenosti ljudstva. Kakršnakoli so že mnenja o tem dejanju, to jasno odraža željo odporniškega gibanja, da postavi temelj represije, ki se ji ni bilo mogoče izogniti, ne glede na revolucionarni program KPS, na splošno veljavno in znano pooblastilo, da torej preseže stanje, ki ga je mogoče označiti za terorizem. Popolnoma nejasna pa je ostala pristojnost ad hoc vojaških sodišč v partizanskih enotah za sojenje v stvarini, ki jo je zajemal odlok SNOO.¹⁰ Glede na razpoložljive vire bi bilo mogoče trditi, da so obstajali primeri, ko bi postopanje vojaških sodišč bilo mogoče opredeliti kot sankcioniranje deliktov opredeljenih v odloku o zaščiti slovenskega naroda.¹¹ Tudi izjava Glavnega poveljstva iz konca maja izrecno pravi, da je odredilo takojšnjo ustrelitev vseh organizatorjev oboroženih enot izven partizanske vojske "na bazi odlokov IOOF", s čimer po vsej verjetnosti smatra tako omenjeni odlok SNOO kot tolmačenje IO OF, da se pod kaznivimi dejanji, opredeljenimi v odloku SNOO smatra tudi organiziranje od partizanske vojske ločene oborožene sile.¹² Vendar dikcija "naj na mestu ustrelje" kaže bolj na izredno postopanje, kot pa na kakršen koli, tudi skrajno poenostavljen sodni postopek, kar je največkrat tudi bila praksa na Notranjskem in Dolenjskem spomladi in poleti 1942. Takšno stanje je še izrecno potrdilo glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet z odredbo 27. avgusta 1942, s katero so bili postavljeni zunaj zakona - torej brez kakršnega koli sodnega postopka - vsi oboroženi pripadniki "belogardističnih" enot in njihovi aktivni podporniki. Za preostala kazniva dejanja pa naj bi v nekakšnem sodnem postopku smrtne kazni izrekala le odredna poveljstva, medtem ko bi bataljonska smela izvesti le preiskavo oz. dokazni postopek.¹³ Vendar pa je hkrati Glavno poveljstvo določilo, najbrž 30. julija, da sodijo partizanska sodišča (v četah in bataljonih) tistim "belogardistom", ki jih ujamejo z orožjem, civilnim prebivalcem pa glede vseh kaznivih dejanj le štabi odredov in grup odredov, torej tedaj najvišja vojaška poveljstva. Tako je višji štab kar v enakem sestavu bil hkrati sodišče, kar vidimo še iz določbe, da ta (pre)sodi v senatu treh - komandanta, političnega komisarja in obveščevalca, obveščevalec odreda pa je bil hkrati preiskovalni organ.¹⁴ To je pomenilo veliko odstopanje od prvotne zasnove partizanskega sodišča, saj je popolnoma izenačilo poveljniško funkcijo s sodno funkcijo, kar je ena od značilnosti naglega vojaškega sodstva.

Toda hkrati je odredba prišla v nasprotje z odlokom IO OF, ki je 31. julija 1942 prevzel obravnavo deliktov, ki jih je opredeljeval odlok o zaščiti slovenskega naroda in ustanovil zato izredno sodno komisijo.¹⁵ Takšno stanje je torej predpostavljalo,

¹⁰ Edino Jože Pavličič, *Partizansko sodstvo v Sloveniji. V: Zaščita narodnoosvobodilnega boja, Ljubljana 1979*, str. 91 se je izrekel: "Na terenu, ki so ga kontrolirali partizani, pa so za kazniva dejanja izdajstev in vojaška kazniva dejanja izrekala kazni tajna sodišča področnih vojaško političnih vodstev in pa partizanske čete." Trditev pa sloni na povzetju dejanskega stanja, ne pa na kakršnem koli dokumentu.

¹¹ Prim. Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. 21, poročilo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Vrhovnemu štabu 1. 5. 1942. Tam navaja, da je bilo usmrčenih 250 ljudi, od česar jih je v Ljubljani bilo 65, kjer jih je izvršila VOS in Narodna zaščita. Izven Ljubljane so to bili predvsem lahko partizani, saj se VOS v tistem času še ni širil izven Ljubljane.

¹² Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. 24.

¹³ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P8, odredba glavnega štaba slovenske partizanske vojsk, 27. 8. 1942.

¹⁴ Dotedaj neznano odredbo, najbrž iz 30. 7. 1942, je objavil Tone Ferenc: *Ljudska oblast na Slovenskem. I.*, str. 346-347.

¹⁵ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, P6, Odlok IO OF o postavitvi izredne sodne komisije pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte, 31. 7. 1942.

da ostane vojaškim sodiščem v enotah le jurisdikcija nad lastnimi pripadniki in oboroženimi "belogardisti", sojenje civilistom pa prevzame izredna sodna komisija. Vendar je to v nasprotju z odredbo Glavnega poveljstva mesec pozneje (odredba 27. avgusta), ki je vztrajalo na svoji ureditvi glede sodstva iz 30. julija 1942. Vsekakor je to dvotirnost in celo protislovnost odpravila italijanska ofenziva, po kateri so partizanske enote (brigade in odredi) sodstvo izvajale tudi nad civilnim prebivalstvom, enako kot nad ujetimi pripadniki Vaških straž oz. Prostovoljne protikomunistične milice.

3. Obdobje izrednih vojaških sodišč

Spomladi 1943 se je vodstvo osvobodilnega gibanja odločilo, da uredi sodstvo v partizanskih enotah in tudi na območju, za katerega je upalo, da ga bo kmalu nadzorovalo, saj je pričakovalo izstop Italije iz vojne. Hkrati je bilo vodstvo obveščeno, da so vojaška sodišča vzpostavljena v partizanski vojski v drugih delih Jugoslavije.¹⁶ Uredbe o postavitvi vojaških sodišč, ki jo je izdal Vrhovni štab že 29. decembra 1942, pa ni poznalo.¹⁷ Za uvedbo vojaških sodišč je bil odrejen član Izvršnega odbora OF Zoran Polič, po poklicu pravnik, ki je nato izdelal prve osnutke normativnih dokumentov, vodstvo pa ga je imenovalo tudi za vodjo novoustanovljenega oddelka za sodstvo Glavnega štaba NOV in POS.¹⁸

Z odredbo Glavnega štaba NOV in PO Slovenije so bila 5. avgusta 1943 ustanovljena "posebna" stalna brigadna in odredna vojaška sodišča, ki so dobila pristojnosti soditi vsem vojaškim in civilnim osebam za dejanja, ki naj bi jih določil poseben pravilnik.¹⁹ Ta pravilnik, izdan prav tako 5. avgusta 1943, je zajemal tri najpomembnejše sklope, organizacijo sodišč, sodno poslovanje in določitev kaznivih dejanj, ki so bila v pristojnosti novoustanovljenih vojaških sodišč. Predvsem je evidentno, da so pristojnosti bistveno presegale le vojaška kazniva dejanja. Izrecno so bila vojaška sodišča pristojna za obravnavo deliktov, kot sta jih določala odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja in odlok o prepovedi ustanavljanja oboroženih enot izven partizanskih, ter za obravnavo najhujših kriminalnih kaznivih dejanj.²⁰ Kot sledi iz izrecne dikcije spremljajočega navodila št. 1, s katerim je Glavni štab pojasnil, kako naj poteka sodni postopek, so bila to izredna sodišča, ki naj se ukvarjajo le z najnujnejšimi in najpomembnejšimi primeri.²¹ Vse ostalo naj bi sodno obravnavali šele po osvoboditvi. S tem se prvič pojavlja zamisel o uradni preložitvi vseh sodnih dejanj, ki je bila tudi izvedena kot

¹⁶ Ferenc, *Dies irae*, str. 405, navaja, da se je snovanje nove sodne ureditve začelo s Kardeljevim pismom s Hrvaške, kjer je videl v partizanskih enotah vojaška sodišča in terjal, da jih uvedejo tudi v slovensko partizansko vojsko.

¹⁷ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P10, op. 2, str. 209; Kalodera, *Vojnopравosudni organi*, str. 11-12.

¹⁸ Ferenc, *Dies irae*, str. 405; Zoran Polič: *Kako je nastajal pravilnik za organizacijo in poslovanje vojaških sodišč leta 1943*. V: *Slovenski pravniki v narodnoosvobodilni borbi*. Ljubljana 1985, str. 51-52.

¹⁹ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P10, Odlok o postavitvi brigadnih in odrednih vojaških sodišč, 5. 8. 1943 (Arhiv Republike Slovenije, fond 1851 - Glavni štab NOV in PO Slovenije (dalje AS 1851), fasc. 117/III).

²⁰ Ferenc, *Dies irae*, str. 407-409.

²¹ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P12, Navodilo št. 1, 30. 8. 1943.

prekinitev vseh sodnih rokov za tekoče zadeve.²² Hkrati pa je to tudi prva najava posebnega postopanja po koncu vojne, ki naj bi imelo tudi sodne oblike, torej ovadbe in sodna dejanja za vsa medvojna kazniva dejanja. Sodišča so sicer sestavljali enakovredno trije člani iz vrst poveljnikov, političnih komisarjev in borcev, vsak od njih je imel namestnika, obtožbo pa je zastopal četrti član, tožilec. Dopuščen je bil tudi branilec, vendar šele ko je sodišče presodilo ali ga obtoženi potrebuje. Obstajala pa je tudi možnost "pomnoženega vojaškega sodišča" - za obravnavo pomembnejših zahtev -, v katerega naj bi vse podrejene enote imenovala po 4 člane (največ torej 12 ali 16 članov), povečala bi se torej zastopnost borcev.²³

Predpisani izrednosti je ustrezal tudi poenostavljen sodni postopek. Ta pa je vendar predpisal vse pomembne elemente klasičnega sodnega postopka: preiskovalna dejanja, ki rezultirajo s tožilčevo odločitvijo, da vloži obtožnico pri sodišču, skupaj s pridobljenimi dokazi, med katerimi je priznanje obdolženca bilo zadosten dokaz. Sodišče je moralo izvesti javno obravnavo, kjer je bilo obtožencu predočeno, česa je obtožen, obtoženec ima pravico do obrambe, ni pa izrecno določeno, da ima pravico do kvalificirane pomoči pri obrambi. Dokazov, ki jih je pridobil tožilec, sodišče ne izvaja znova, pač pa se z njimi le seznanila, ima pa možnost ponovnega zaslišanja prič(e), v kolikor iz lastne pobude presodi, da je to potrebno. Svojo obravnavo konča sodišče s tajnim posvetom o izreki sodbe, ki jo je obvezno predočiti obtožencu in izdelati pismeno. Sodba mora vsebovati tudi utemeljitev.²⁴

Gledano razvojno je torej uredba s spremljajočimi dokumenti uvedla tisto, kar je v praksi veljalo že dotedaj, hkrati pa se je v osnovni rešitvi vrnila na predpis iz julija 1941. Vendar to pomeni bistven napredek, saj je s tem ukinila postavitev pripadnikov kolaborantskih enot zunaj zakona in hkrati prenesla pristojnost za obravnavo primerov kolaborantstva na organe, ki so imeli vsaj poglobitve atribute sodnih organov, ne pa nekakšne "sodne komisije".

4. Obdobje rednih vojaških sodišč kot edinih sodišč

Takoj po kapitulaciji italijanske vojske je glavni štab NOV in PO Slovenije dotedanja vojaška sodišča spremenil v stalna vojaška sodišča. Mogoče je soditi, da so na to vplivali hiter razvoj partizanske vojske, najbrž pa še mnogo bolj pričakovano povečanje njihovega dela, saj so načrtovali tudi sodno postopanje proti organizatorjem narodnoosvobodilnemu gibanju nasprotnih formacij. Hkrati pa ta odlok sovpada s proglasitvijo splošne mobilizacije in z nastankom velikega ozemlja, na katerem so morali vzpostaviti upravo v vseh vidikih, tudi sodno. Odlok o postavitvi stalnih vojaških sodišč 15. septembra 1943 pomeni začetek gradnje stalnega pravosodnega sistema vojaških sodišč. Odlok je namreč dopolnil obstoječi sistem odrednih in brigadnih vojaških sodišč s stalnimi vojaškimi sodišči pri t.i. komandah vojnih področij, torej območnih poveljstvih zaledne vojaške oblasti. Čeprav se takšna sodišča v ničemer niso razlikovala od ostalih ("Vojaška sodišča pri komandah

²² Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P19, Odlok IO OF o ustavitvi poslovanja rednih sodišč, o poslovanju zemljiške knjige in nepravdnih sodnih oddelkov, 18. 10. 1943.

²³ AS 1851, fasc. 117/III, Pravilnik za organizacijo, poslovanje in postopek brigadnih in odrednih vojaških sodišč, 5. 8. 1943.

²⁴ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P12.

področij sodijo v svojem področju vsem civilnim in vojaškim osebam za vsa kazniva dejanja, navedena v posebnem pravilniku, ki je bil uveden z odlokom glavnega štaba z dne 5. avgusta 1943²⁵), pa se je z njimi začela pomembna delitev - kjer je obstajala zaledna oblast, so področna vojaška sodišča postala pristojna za vse obravnave civilnega prebivalstva in so torej postala specializirana vojaška sodišča za civilno prebivalstvo na osvobojenem ozemlju. Takšno obvezno razlago odloka je namreč posredovalo navodilo sodnega oddelka GŠ NOV in POS 16. septembra 1943.²⁶ S to opredelitvijo pristojnosti nad civilnim prebivalstvom je povezana mesec dni poznejša uradna zapora kazenskega poslovanja rednih sodišč jugoslovanske države, ki so obstala tudi pod italijanskim okupatorjem. S tem je bila tudi pravno jasno uvedena kazenska pristojnost vojaških sodišč nad civilnim prebivalstvom.²⁷

V tistem trenutku je mreža vojaških sodišč že obsegala dvostopenjski hierarhični red, saj je Glavni štab na podlagi odredbe od 30. avgusta 1943 ustanovil 15. septembra Višje vojaško sodišče, ki je imelo prvenstveno nalogo aprobacije (potrditve) vseh sodb odrednih in brigadnih vojaških sodišč. Na to potrditev je morala počakati tudi vsaka izvršitev kazni, bodisi da je šlo za smrtno ali tudi drugo kazen.²⁸ Vendar pa so pravni vojaški organi, konkretno sodni oddelek GŠ NOV in POS, dopuščali veliko izjem, zaradi katerih so sodišča lahko izvršila kazen, preden so sploh poslala ali dobila potrditev višjega sodišča, kar je bilo utemeljevano z dejanskimi razmerami, v katerih je sodno poslovanje bilo pogosto prekinjeno ali onemogočeno. Tako je bila mogoča predhodna izvršitev kazni zaradi prometnih ovir, nemožnosti držanja obsojenega v zaporu, "nevarnost, ki bi nastopila z odlašanjem izvršitve kazni".²⁹ Vse to, zlasti pa zadnje kaže, da je bil sistem dvostopenjskosti bolj program kot pa vpeljeni red.

Izredno vojaško sodišče je ustanovil Glavni štab NOV in PO Slovenije 8. oktobra 1943 in je bilo namenjeno sojenju 21 izbranim ujetim pripadnikom kolaborističnih enot. Sestavljal ga je petčlanski senat (dva pravnik in trije pripadniki partizanske vojske), obtožnico je zastopal tožilec. Obtoženci so morali obvezno imeti branilca. Postopalo naj bi po pravilniku za redna vojaška sodišča, ukinjena pa je bila pristojnost Višjega vojaškega sodišča.³⁰

Zaključno je urejanje vojaškega sodstva v tem obdobju zaokrožil pravilnik o organizaciji in poslovanju brigadnih in odrednih vojaških sodišč, ki ga je sodni oddelek izdal 16. oktobra 1943. V njem so bile upoštevane nekatere spremembe pravilnika iz 5. avgusta 1943. Pravilnik je določil organizacijo, pristojnost in kazni ter sodni red, vendar le za odredna in brigadna sodišča, popolnoma pa je izpustil področna vojaška sodišča, češ da to določa pravilnik o vojaških področnih sodiščih. Pravilnik je natančneje ločil med rednimi vojaškimi sodišči in izrednimi. Kot izredne

²⁵ Zbornik VI/7, dok. 54.

²⁶ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P15, Navodilo št. 2 sodnega oddelka GŠ NOV in POS 16. 9. 1943.

²⁷ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P19, Odlok o ustavitvi poslovanja rednih sodišč, o poslovanju zemljiške knjige in nepravdnih sodnih oddelkov, 18. 10. 1943. O problematiki recepcije sodnega sistema po okupaciji glej: Tone Ferenc: Sodstvo pod okupacijo 1941-1945. V: Pravo zgodovina - arhivi, str. 222-223.

²⁸ Zbornik VI/7, dok. 55, Odlok o postavitvi višjega vojaškega sodišča, 15. 9. 1943

²⁹ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P15, Navodilo št. 2 sodnega oddelka GŠ NOV in POS 16. 9. 1943.

³⁰ Zbornik VI/7, dok. 225, Odlok o formiranju izrednega vojaškega sodišča, 8. 10. 1943; Ferenc, Dies irae, str. 463-474.

je predvidel izredno pomnoženo brigadno sodišče in izredno bataljonsko sodišče; prvo le "v posebno važnih političnih in vojaških primerih", ki bi dobilo poleg šestih članov še vsaj 12 ali 16 novih članov (po 4 na bataljon), medtem ko bi bataljonsko izredno sodišče delovalo le v primerih, ko bi bil onemogočen stik z brigadnim ali odrednim sodiščem. S tem se je izredno sodstvo skrčilo le na primere zaradi vojaške nuje ali resnično izjemne primere. S pravilnikom je sodni oddelek tudi že podrobno razdelal sestavo sodišč, določil člane (iz poveljniške, politkomisarske in borčevske strukture). Pristojnost sodišč je temeljila na enakih pravnih temeljih, torej na odloku SNOO³¹ o zaščiti slovenskega naroda, odloku IO OF in glavnega štaba o prepovedi snovanja oboroženih enot izven poveljstva GP SPČ.³² Kot pristojnost vojaških sodišč se je izrecno označevalo tudi obravnavanje kazenskih primerov, ki niso imeli izrecnega pravnega temelja, pač pa so temeljili na pravni tradiciji (predvidevati moramo, da so sodniki uporabljali predvsem analogijo po jugoslovanskem kazenskem zakoniku), kot je bilo obravnavanje težjih kriminalnih dejanj, kot so bili rop, tatvina, težja telesna poškodba, vendar tudi specifična dejanja, ki so izvirala iz vojne - širjenje panike in alarmantnih govoric, skrivanje in tihotapljenje živil. Enako je bilo pristojno za vojaška kazniva dejanja, kot so bila dezertiranje, neizpolnjevanje povelj, nepravilna služba straže, "širjenje lažne propagande nasprotnika o vojski, razkrajanje notranje povezanosti in borbenega razpoloženja med partizani".³³

V tej razvojni fazi se je tudi prvič, z odlokom GŠ NOV in POS o ustanovitvi vojaških sodišč 5. avgusta 1943 vzpostavila institucija tožilca, ki je nastopil zunaj sestave sodišča.³⁴ Tožilec je bil pri rednih sodiščih sicer oseba iz vrst politkomisarskega osebja, torej praviloma laik. S tem je bila od avgusta 1943 ločena preiskovalna faza s končno sestavo obtožnice od sodne funkcije, kar je bil unikum v okviru jugoslovanskega odporniškega gibanja, kjer so vojaška sodišča tako po predpisu kot po praksi še vedno združevala preiskovalni in sodni postopek, kajti uvedeni institut vojaškega preiskovalca še ni bil tožilec v vsej svoji vlogi.³⁵ Vendar je tožilec imel do uvedbe instituta javnega tožilca posebno, precej omejeno vlogo.

Hkrati je bila jeseni 1943 prvič dopuščena kvalificirana obramba obtoženega. Do srede oktobra 1943 je bilo predvideno le, da je obvezno obtoženčevo obrambo upoštevati ("obtoženčevo obrambo je treba vzeti na zapisnik"³⁶). Odslej je obtoženec lahko imel branilca, kar pa je bilo še vedno vezano na presojo sodišča ("V slučaju, da obtoženec ni sposoben samostojne obrambe, mu sodišče dovoli, da postavi sposobnega branilca."³⁷). Predhodni pravilnik za področna vojaška sodišča je bil glede branilca manj restriktiven, saj je dopustil, da si vsak obtoženi postavi branilca, sodišče le poseže, ko ugotovi, da je obtoženi nesposoben obrambe in

³¹ Zanimivo, da se pravilnik sklicuje na odlok, ki naj bi ga sprejel IO OF, čeprav je ta tedaj nastopal kot začasni nacionalni reprezentant, Slovenski narodnoosvobodilni odbor.

³² Odlok se sklicuje na odlok IO OF o edini narodni vojski.

³³ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P19.

³⁴ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P10.

³⁵ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P18, Prim. Kaloder, Vojni pravosudni organi, str. 12; Zbornik II/7, dok. 67, Naredba o ustroju i nadležnosti vojnih sudova, 29. 12. 1942. Pač pa je navedena uredba uvajala institucijo vojaškega preiskovalca (vojni islednik), ki je pred sodiščem nastopal kot referent, ki je izvedel predhodna preiskovalna dejanja.

³⁶ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P12, Navodilo št. 1 vsem brigadnim in odrednim vojaškim sodiščem, 30. 8. 1943.

³⁷ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P18. Polič je v svojem spominskem zapisu navedel, da je prišlo prav glede branilca do polemike med vodilnimi funkcionarji, ki so gledali zasnutek pravilnika. Polič, Kako je nastajal pravilnik za organizacijo in poslovanje vojaških sodišč leta 1943, str. 54.

nima branilca; tedaj ga imenuje sodišče. Področna vojaška sodišča, ki so imela pristojnosti nad civilnim prebivalstvom, so torej uvedla večjo možnost za obtožene, da uporabljajo "sposobnega" branilca.³⁸

Osnovna navodila za poslovanje področnih vojaških sodišč so bila izdana že pred tem, 20. septembra 1943.³⁹ Pravilnik je določal, da bodo področna sodišča redna vojaška sodišča I. stopnje s stalnimi območji, ta pa se navezujejo na členitev vojaške zaledne oblasti. Prav tukaj je druga pomembna razlika z veljavno ureditvijo vojaških sodišč v operativnih enotah; prvič je sodni oddelek GŠ NOV in POS sklenil, da vključi v delo sodišč obvezno tudi pravnika (strokovnjaka), kar kaže na težnjo po dvigu strokovnosti in večjem upoštevanju pravnega reda. Takšno uredbo pa je omogočalo večje število pravnikov, ki so se pridružili osvobodilnemu gibanju na osvobojenem ozemlju. Pravnike je, očitno zaradi ustrezne razporeditve precej redkih strokovnjakov, razporejal oziroma imenoval Glavni štab neposredno. Možno je, da je šlo tudi za preračun, da bodo področna vojaška sodišča v naslednjih dneh oziroma tednih bistveno bolj obremenjena, predvsem z občutljivimi primeri.⁴⁰

Gradnja takšnega sistema vojaških sodišč je bila zahteven in dolgotrajen projekt, ki pravzaprav v vojnem času ni bil nikoli dokončan. Velika nemška ofenziva je v marsičem za nekaj mesecev zavrla nadaljnji razvoj zalednih služb in tudi vojaškosodnega sistema; preusmerila je pozornost na druge probleme. V obnavljanje organizacije po nemški ofenzivi je sodilo tudi nadaljnje izpopolnjevanje vojaškega sodstva pozimi 1943/1944, ki se je kazalo predvsem v dopolnjevanju in izpopolnjevanju posameznih odredb, določb o poslovanju vojaških sodišč in kazenskih določb.

Pomembna novost je bila uvedba instituta javnega tožilca, oziroma javnega tožilstva, ki je opravljalo splošno nadzorno funkcijo v družbenem funkcioniranju.⁴¹ Javni tožilec je nastopal pred edinimi obstoječimi sodišči, torej vojaškimi, kar je izjemen primer v vojaškem sodstvu. S tem je bilo zlasti poudarjeno, da so vojaška sodišča v bistvu splošna sodišča. Takšna institucija, ki je bila povzeta po sovjetski ureditvi, je imela tudi pozitiven stranski učinek - tožilec se je osvobodil ujetosti v zgolj vojaško okolje in je postal precej neodvisna institucija, ki je lahko z večjo avtoriteto nastopala v sodnem procesu.⁴²

Spomladi 1944 je Glavni štab izdal Uredbo o vojaškem kazenskem sodstvu, ki je pomenila vrh dotedanjega pravnega razvoja.⁴³ Ta je opredelila splošno pristojnost vojaških sodišč ("za vsa kazniva dejanja vojaškega in nevojaškega značaja, ki jih izvrše pripadniki NOV in civilne osebe"), ki pa se, vsaj izrecno, ni raztezala na vojaške osebe nasprotne strani, tako ne na okupatorjeve sile kot ne na vojaške sile kolaborantov. Kljub temu pa je kot njihova pristojnost v opredelitvi kaznivih dejanj izrecno naveden tudi aktivno sodelovanje z okupatorjem ("bela garda, plava

³⁸ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P23, Pravilnik o organizaciji in poslovanju področnih vojaških sodišč, 20. 9. 1943.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Področna vojaška sodišča so namreč bila poglavitna sodna instanca, ki je sodno obravnavala ulete in zajete pripadnike Vaških straž septembra in oktobra 1943. Ferenc, *Dies irae*, str. 475-506, 532-540.

⁴¹ Marijan Vivoda: *Nastanek in razvoj javnega tožilstva v Sloveniji med narodnoosvobodilno borbo*. V: *Pravnik* 1964, št. 9, str. 322-333.

⁴² Vivoda, nav. d., str. 327.

⁴³ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P32, Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu, 20. 4. 1944.

garda, domobranci") in organiziranje teh formacij.⁴⁴

Uredba je ohranila delitev vojaških sodišč na redna in izredna, od katerih so bila izrecno predvidena le bataljonska (v te so v enotah tudi imenovali člane), vsa druga pa le v posebnih primerih. Redna vojaška sodišča so bila dvostopenjska, prvostopenjska so bila brigadna, odredna in področna, drugostopenjska pa višja vojaška sodišča pri štabih korpusov. Sodišča so bila sestavljena iz tročlanskih senatov (članov in njihovih namestnikov), v katerih naj bi bil vsaj en član pravnik (pri področnih in višjih obvezno). Vse člane sodišč je imenoval Glavni štab NOV in POS, pravnike samostojno, ostale pa na predlog enot. Značilno je, da so bili predsedniki področnih sodišč že po položaju politični komisarji vojaških področij, člani višjih vojaških sodišč pa politični komisarji korpusov. Pač pa je tožilska funkcija pri vseh sodiščih prešla na javne tožilce, ki "izvršujejo svojo funkcijo neodvisno in so podrejeni izključno Glavnemu javnemu tožilcu pri Predsedstvu SNOS".⁴⁵ Pravica do izbire branilca je bila zdaj povsem prepuščena obdolžencu, zahteva se le branilčeva ustrezna "moralna kvalifikacija".⁴⁶

Pristojnost sodišč nad civilnim prebivalstvom je uredba še natančneje prepustila področnim vojaškim sodiščem, saj so ta imela prednost pred brigadnimi in odrednimi, razen v primeru nuje. Vojaška sodišča enot so praviloma obravnavala le kazniva dejanja, ki so jih storili pripadniki enot.⁴⁷

Na področju stvarne pristojnosti sodišč uredba ni veliko spremenila, pač pa je posamezne pristojnosti nekoliko precizirala. Še vedno je veljala pristojnost po odloku SNOO o zaščiti slovenskega naroda in odloku o "edini slovenski narodni vojski". Težji prestopki, ki niso bili vsebovani v omenjenih odlokih, so bili širjenje panike, skrivanje hrane, tihotapljenje, snovanje roparskih tolp, težja kriminalna dejanja zoper telo in premoženje, vojaška kazniva dejanja, kršitve predpisov vojaških in civilnih oblasti osvobodilnega gibanja. Izbor kazni, zagroženih za navedena kazniva dejanja, pa se je dopolnil z izgonom iz bivališča in izgubo državljanских pravic.⁴⁸

Na nekatere pripombe iz Vrhovnega štaba in zaradi navodil o organiziranosti korpusov NOV in POJ je Glavni štab izdelal drugačno shemo sodišč. Predvsem, kar je najbolj vidno, je odpravil višje vojaško sodišče pri Glavnem štabu in uvedel dve višji vojaški sodišči pri obeh korpusih. Odprto je s tem ostalo vprašanje, kako zagotavljati enotnost sodnega postopanja, hkrati pa je z določilom, da opravlja vlogo višjega sodišča za celotno območje Štajerske (IV. operativne cone), korpusno sodišče 7. korpusa sodno poslovanje za omenjeno območje precej otežilo, če upoštevamo težko prehodnost in veliko razdaljo.

5. Doba delitve med redna vojaška sodišča in civilna (narodna) sodišča

Nova pomembna prelomnica je bila posledica preurejanja sodstva zaradi posega iz osrednjega vodstva, torej Vrhovnega štaba NOPOJ. Ta je posegel v poenotenje sodstva - kar pa je praktično pomenilo predvsem uskladitev slovenskega vojaško-

⁴⁴ Prav tam, čl. 1 in čl. 9.

⁴⁵ Prav tam, čl. 3 in čl. 7.

⁴⁶ Prav tam, čl. 20.

⁴⁷ Prav tam, čl. 8.

⁴⁸ Prav tam, čl. 9, 10.

sodnega sistema - šele takrat, ko je nastopilo obdobje zajemanja vseh posamičnih nacionalnih gibanj v eno jugoslovansko, ki bi enotno nastopilo navznoter in proti zaveznikom, torej navzven. Vendar se zdi, da je vodstvo partizanske vojske, Vrhovni štab NOV in POJ vodila predvsem misel, da je ob velikem porastu partizanske vojske in ob njeni organizacijski rasti treba ponovno preurediti odredbo o vojaškem sodstvu, saj je še vedno izhajala iz tiste, ki jo je vrhovni štab predpisal 29. decembra 1942. Tako je njegov sodni oddelek izdelal novo uredbo o vojaških sodiščih, ki je začela veljati 24. maja 1944,⁴⁹ vendar je njeno sprejemanje v vojaško sodstvo trajalo še nekaj mesecev.

Izhodišče te uredbe je bilo urediti predvsem sodno postopanje z vojaškimi osebami in v vojaških zadevah. Hkrati pa je vzpostavila tudi bolj določno ločnico med disciplinskimi prekrški⁵⁰ in kaznivimi dejanji, s čimer je vojaško sodstvo razbremenila. Za osnovo nove ureditve vojaških sodišč je Vrhovni štab vzel korpus, ki jih je bilo medtem ustanovljenih že 10 in so predstavljali teritorialno in operativno največjo enoto NOV in POJ. Tako so bila s to uredbo postavljena korpusna vojaška sodišča in vojaška sodišča korpusnih vojaških območij. Drugo stopnjo je predstavljalo Višje vojaško sodišče pri Vrhovnem štabu. Korpusna vojaška sodišča in korpusna območna sodišča so bila stalna sodišča. Oboja so imela po enega profesionalnega predsednika in podpredsednika, ki sta eden ali drugi predsedovala tročlanskima senatoma, ki sta bila sestavljena iz po še enega od poveljnikov in enega borca. Posamezne senate so korpusna sodišča lahko postavila tudi pri divizijah in samostojnih brigadah. Nad njimi je bilo le Višje vojaško sodišče pri Vrhovnem štabu, ki pa je hkrati imelo senate pri Glavnih štabih partizanske vojske, lahko pa tudi pri posameznih korpusih.⁵¹

Stvarna pristojnost vojaških sodišč je bila po tej uredbi precej raztegljiva, saj so bila vojaška sodišča pristojna za vsa dejanja, "ki so uperjena proti osvobodilnemu boju narodov Jugoslavije, proti pridobitvam in interesom tega boja". Sicer pa so bile z uredbo bolj natančno opredeljene pristojnosti vojaških sodišč za sojenje vojnih hudodelstev, kaznivih dejanj "narodnih sovražnikov", kaznivih dejanj vojaških oseb (in civilnih oseb, ki so v službi ali podobnem odnosu z vojsko) in vojnih ujetnikov. Kot narodni sovražnik je bil opredeljen poleg kolaboranta in odpadnika tudi storilec težjega kriminalnega dejanja (umora, rop), kar je dalo možnosti precej poljubnega določanja pristojnosti.⁵² Obtožbo je zastopal vojaški preiskovalec, pri višjem vojaškem sodišču ali njegovih senatih pa sodni preiskovalec (po 8. septembru 1944 imenovan sodnik-preiskovalec). Njegova naloga je bila tako preiskovanje kaznivega dejanja kot zastopanje obtožbe pred sodiščem. V obrambi so bili obtoženim dovoljeni branilci, ki so jih obtoženi lahko izbrali sami ali jim jih je določilo sodišče, vendar le vojaške osebe.⁵³

Takšna ureditev vojaškega sodstva je pomenila precejšnjo spremembo za dotodanjo organiziranost vojaškega sodstva na Slovenskem. To se je zgodilo sicer šele

⁴⁹ Zbornik dokumenata i podataka o NOR, II/13, dok. 74. Glej AS 1851, fasc. 117/IV, Uredba o vojaških sodiščih, 24. 5. 1944 (srbohrvaški in slovenski izvod).

⁵⁰ Zanje je izdal sodni odsek tudi poseben pravilnik o disciplinski odgovornosti vojaških oseb. AS 1851, fasc. 117/III.

⁵¹ AS 1851, fasc. 117/IV, Uredba o vojaških sodiščih; prim. Kalodera, Vojni pravosudni organi, str. 13-15.

⁵² AS 1851, fasc. 117/IV, Uredba o vojaških sodiščih, čl. 14.

⁵³ Prav tam, čl. 18-21, 23

jeseni 1944, saj je prvi prepis uredbe prišel v roke slovenskim pravnikom konec junija 1944, uradno besedilo pa šele v začetku septembra 1944.⁵⁴ K njenemu poznejšemu sprejetju je prispevala predvsem usoda Vrhovnega štaba, ki je bil le dan po izdaji naredbe napaden v Drvarju, nato se je moral evakuirati v Italijo in na Vis ter od tam šele vzpostaviti svoje zveze z vsemi pokrajinami, najbrž pa je prispevala tudi njegova različnost od dotedanje ureditve. Na izrecno zahtevo Vrhovnega štaba je nato sodni oddelek Glavnega štaba avgusta 1944 izvedel reorganizacijo, katere problemi so vidni iz navodila sodnega oddelka, ki ga je ta izdal 9. avgusta.⁵⁵ Toda pogloblitveni problemi so bili sistemski, saj se je vojaško sodstvo, kakor si ga je zamislil Vrhovni štab NOPOJ, odreklo svoje vloge splošnih sodišč in se omejilo na pristojnosti glede vojaških oseb in vojaških deliktov, čeprav v tistem trenutku civilnega kazenskega sodstva še ni bilo, niti v načrtu za bližnjo prihodnost. Res so ostale vojaškimi sodiščem tudi pristojnosti nad nekaterimi civilnimi storilci kaznivih dejanj. Hkrati je bila odpravljena tudi specifična vloga javnih tožilcev kot tožilcev pri vojaških sodiščih in vrnjena trda ureditev vojaških preiskovalcev kot tožilcev. Ni naključje, da je kmalu po tistem začel SNOS pospešeno snovati razvoj civilnega sodstva, ki je prevzelo tudi nekaj pristojnosti v kazenskem postopanju.⁵⁶

Vojaško sodstvo je v takšni ureditvi, kot je bila na Slovenskem uvedena v avgustu in uradno veljala od 1. septembra 1944, ostalo do konca vojne, s tem da so se spreminjale organizacijske oblike NOV in POJ, zlasti po preureditvi v Jugoslovansko armado. Dejansko so bila namesto korpusnih uvedena kot prvostopenjska že februarja 1945 divizijska sodišča, kot drugostopenjska pa vojaška sodišča (prerasla iz senatov Višjega vojaškega sodišča) pri štabih posameznih armad, ki so dobile tudi sodne oddelke. Sodišča korpusnih vojaških območij s senati v vojaških območjih so se povečini preuredila v sodišča vojaških območij.⁵⁷

V takšnih razmerah je Jugoslovanska vojska (JA) dočakala konec vojne. Njena reorganizacija, izvedena od maja do julija 1945, v pristojnosti sodišč ni posegla, pač pa je zaradi manjšanja števila enot zmanjšala tudi število vojaških sodišč (28 prvostopenjskih in 8 višjih (drugostopenjskih)). Začasna skupščina DFJ pa je med prvimi zakoni sprejela tudi zakon o ureditvi in pristojnostih vojaških sodišč, ki je bil vezan na dva dni pozneje sprejeti zakon o civilnih sodiščih. Zakon je začel veljati 31. avgusta 1945.⁵⁸ Povečini je temeljil na dotedanjih rešitvah iz uredbe o vojaških sodiščih. Osnovno prvostopenjsko vojaško sodišče je bilo divizijsko, flotno in sodišče vojaškega območja, drugostopenjsko armadno in vojaško sodišče mornarice, tretjestopenjsko pa Vrhovno sodišče DFJ (njegov vojaški senat). Stvarna pristojnost vojaških sodišč je bila nekoliko zožena, saj so poleg vojaških

⁵⁴ AS 1851, fasc. 117/IV, poročilo sodnega oddelka GŠ NOV in POS Vrhovnemu štabu, 31. 7. 1944.

⁵⁵ Dokumenti VOS, NZ in pravosodja, dok. P34, Navodila št. 6 k uredbi o vojaških sodiščih, 9. 8. 1944.

⁵⁶ Teodor Tominšek: Začetki novega civilnega sodstva v Sloveniji. V: *Pravnik*, 1964, št. 9, str. 356-358.

⁵⁷ Vojnoistorijski institut Vojske Srbije i Crne gore Beograd, arhiva NOR, šk.25 A, fasc. 5, dok. 14; AS 1851, fasc. 117/IV, poročilo vojaškega sodišča IV. armade 5. 7. 1945; Kalodera, *Vojni pravosudni organi*, str. 22. Vseh prvostopenjskih vojaških sodišč naj bi bilo okoli 170.

⁵⁸ Uradni list DFJ, 65/45, 31. 8. 1945, str. 637-639, Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski, 24. 8. 1945.

oseb (vključno z vojnimi ujetniki) v njihovo pristojnost sodile civilne osebe, v kolikor storijo dejanja "ki škodujejo narodni brambi ter o izdajstvih vojaških tajnosti".⁵⁹ V primeru sotorilstva civilnih in vojaških oseb je bila vojaškemu sodišču mogoča odločitev, da civilne osebe preda civilnim "narodnim" sodiščem. Vojaškim sodiščem je tudi pripadla pristojnost v zadevah, ki jih je opredeljeval zakon o kaznivih dejanjih zoper državo in ljudstvo, če so dejanja storile vojaške osebe prejšnje jugoslovanske vojske ali v posebno hudih primerih civilne osebe. Praviloma so lahko oficirjem sodila le drugostopenjska vojaška sodišča, admiralom in generalom pa vojaški senat Vrhovnega sodišča DFJ. Prvič pa je zakon vseboval tudi bolj opredeljeno naglo postopanje v izrednih razmerah ali v vojni. Takrat bi lahko vojaška sodišča dobila od zvezne vlade pooblastilo, da sodijo v vseh kaznivih zadevah in vsem storilcem na določenem območju, ali le glede nekaterih kaznivih dejanj, vedno pa le v enostopenjskem postopku.⁶⁰

V sestavi vojaških sodišč so bili ohranjeni tročlanski senati, prvič pa je bilo določeno, da morajo biti sodniki pravniki. Uvedeni pa so bili sosodniki, porotniki, izvoljeni izmed generalov, oficirjev in vojakov. Vendar se je v bistvu ohranjala dotedanja ureditev, saj je bil sodnik le predsednik sodišča, prisodnika pa izmed sodnikov, po eden izmed borcev drugi izmed oficirjev. Tudi drugi pravnik v sodišču, tajnik sodišča, je ohranil svojo vlogo pripravljalca aktov in svetovalca.

Stvarna pristojnost sodišč se je po tem zakonu raztezala na delikte slabljenja obrambne moči, vojni zločin, kazenska dejanja iz zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo ter kazenska dejanja proti domovini (ljudski sovražniki).⁶¹

Damijan Guštin

THE DEVELOPMENT OF THE MILITARY JUDICIARY OF THE SLOVENE RESISTANCE
MOVEMENT BETWEEN 1941 AND 1945

S u m m a r y

The resistance movement in Slovenia, which was set up by the Communists and certain middle class political groups organised within the Liberation Front of the Slovene people, also developed an operating system of judicial procedure in accordance with its inner development and intentions against offences of its own adherents, collaboration with the occupiers and crime. This system took a form of a military judiciary which was presumably the only one suitable for the wartime period. It only developed an embryonic civilian judiciary as late as Summer 1944 but was not given jurisdiction in the penal area during the war.

In its first period, from Summer 1941 to Summer 1943, the resistance movement, when dealing with judicial matters, was satisfied with military courts in partisan detachments, which were irregular and operated on the basis of natural law, due to a considerable deficiency in the codification of criminal acts, while penalties had already been specified in Summer 1941; the number of death sentences was disproportionate. In spite of an existing system, the majority of sentences were executed without trial, on the basis of decrees by individual bodies or military commands which were without concern for giving these executions formal judiciary proceeding. This situation became particularly problematic in Summer 1942 when the partisan army for the first time controlled a large part of the Ljubljana Province. At that point, as the need arose to deal more thoroughly with the cases of collaboration with the occupiers and of fighting the resistance movement, the first partisan para-judiciary body was set up, namely an extraordinary commission by the Executive Committee of the Liberation Front.

It was not until July 1943 that military courts were set up at the level of military detachments. These actually became permanent in September 1943 when the partisan army heavily increased following the capitulation of Italy. It carried out mobilisation and controlled a large portion of the

⁵⁹ Prav tam, čl. 7.

⁶⁰ Prav tam, čl. 20.

⁶¹ Prav tam; Kalodera, Vojni pravosudni organi, str. 33-34.

territory. It was then decreed that the military courts were competent for a wide range of military and civil offences regardless of the perpetrator's status. Thus they became the only general courts at two levels, with "district military courts" being competent for the civilian population.

The autonomous development of the military judiciary in Slovenia was interrupted with the integration into a new federal Yugoslavia, when a uniform legislation on military courts was introduced in August 1944. In the same way, these remained under the jurisdiction of the federal Yugoslav authorities also in the post-war period. At that time a two level system of the regular military judiciary was established, which was competent for the offences by the military personnel as well as for those civilians who were classified as "national enemies", in other words, for anyone acting against the National Liberation Movement or committing war crimes. The new state authorities were still a long time away from producing a penal code which would define in greater detail the punishable offences and appropriate sanctions. In August 1945, a revised law on military courts reduced their jurisdiction, limiting them to military affairs, offences regarding the protection of the state and war crimes.